

Mirosław J. Hoffmann

Carl Engel - wybitny archeolog, kontrowersyjny człowiek

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 527-533

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mirosław J. Hoffmann

Carl Engel — wybitny archeolog, kontrowersyjny człowiek

W styczniu upłynęły pięćdziesiąt trzy lata od śmierci Carla Friedricha Wilhelma Engla, jednego z archeologów najbardziej zasłużonych dla poznania pradziejów ziem pruskich. Człowiek ten podczas kilkuletniego zaledwie pobytu w Prusach Wschodnich wykazał się tak niebywałą energią i dynamiką, że jego dorobek naukowy oraz wkład w poznanie zamierzchłej przeszłości ziem pruskich znacznie przewyższył dokonania wielu innych badaczy, którzy prahistorią obszaru między dolną Wisłą a Niemnem zajmowali się przez całe dziesięciolecia. Postać ta zasługuje na przypomnienie tym bardziej że przez długie lata pozostawała w zapomnieniu¹. Było to konsekwencją faktu przynależności Carla Engla od 1933 r. do NSDAP, co niewątpliwie miało wpływ na przebieg jego kariery zawodowej, szybką profesurę i liczne awanse uzyskiwane aż do końca II wojny światowej. Któż jednak nie doświadczył pokus łatwiejszego wyboru, wyboru drogi na skróty? Po upływie pół wieku można już chyba pominąć aspekty polityczne w jego biografii i zająć się jedynie dokonaniem naukowymi, które trudno przecenić.

O swoich młodzieńczych latach tak pisał w życiorysie, który dołączył do dokumentów złożonych w czerwcu 1928 r., przed obroną pracy doktorskiej². „Urodziłem się 2 października 1895 roku w Magdeburgu jako syn kupca Carla Engla i jego żony Margarethe Bolms. Jestem wyznania ewangelickiego. Naukę pobierałem najpierw w klasach wstępnych przygotowujących do gimnazjum, a potem w gimnazjum humanistycznym imienia króla Wilhelma w Magdeburgu. Na Wielkanoc 1913 roku zdałem egzamin dojrzałości i rozpocząłem studia filozoficzne i przyrodnicze na Uniwersytecie w Monachium, na którym zostałem immatrykulowany na okres od semestru letniego 1913 do semestru zimowego 1914 r.

Wraz z wybuchem wojny zgłosiłem się na ochotnika do wojska. Na froncie walczyłem od września 1914 do października 1918 roku, z kilkoma przerwami, podczas których leczyłem poniesione rany. Od października 1918 do listopada 1919 roku przebywałem w angielskiej niewoli.

Zmienione warunki gospodarcze, jakie zastałem po powrocie z wojny i trudna sytuacja finansowa, w której się znalazłem nie pozwoliły mi na kontynuację i ukończenie studiów”.

Zajął się więc Engel księgarstwem. Po ukończeniu dwuletniego okresu nauki

---

¹ W. La Baume, *Nachruf Carl Engel (1895—1947)*, *Zeitschrift für Ostforschung, Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa*, 1953, Bd. 2, ss. 278—280.

² Archiwum Instytutu im. J.G. Herdera — Marburg/Lahn.

mianowano go wkrótce prokurentem i do października 1927 r. kierował księgarnią Karla Petersa, znajdującą się przy ul. Breiter Weg 150 w Magdeburgu. Tutaj zdobył wiele cennych dla późniejszej pracy naukowej doświadczeń. Bezpośredni kontakt i korespondencja z szerokim kręgiem czytelników oraz redakcjami, urzędami i stowarzyszeniami nauczyły go zasad współpracy z wydawnictwami i wpłynęły na rozwój pełnego temperamentu stylu pisania. Ów emocjonalny sposób wyrażania myśli jest szczególnie widoczny już w pierwszych publikacjach — zarówno popularnonaukowych, jak też specjalistycznych. Z czasem zastąpiony został bardziej zwięzłym i rzeczowym — przez co nudniejszym — językiem podlegającym określonym regułom wykładu naukowego. Żeby nie być gołosłownym, zacytować można fragmenty wczesnych publikacji Carla Engla. Artykuł o grobach megalitycznych, który opublikowany został w 1929 r., w czasopiśmie „Kosmos” (nr 26, ss. 382 — 390) rozpoczął autor następująco: „Gdzie na stromo opadającym wybrzeżu Bałtyku lub na lekko falującej plaży Morza Północnego głośno hucząca kipiela głucho wbija się w ląd, a nad wszystkim góruje przeraźliwy krzyk mew, gdzie cieniste bukowe lasy i sękaty dęby porastają skraj wybrzeża, z wysokiej strażnicy spoglądają daleko w głąb lądu i w stronę zawsze niespokojnego morza potężne kamienne pomniki. Poukładane jakby czyjąś ogromną ręką kamienne bloki zdają się być zabawką jakiegoś wymarłego, potężnego plemienia”. W podobnie patetycznym i sugestywnym, isticie homeryckim stylu rozpoczyna się ustęp poświęcony epoce brązu w środkowych Niemczech³ „Kiedy plemiona epoki kamienia uderzyły na siebie rozpoczynając morderczą bitwę, zaczęły szczekać kamienne topory bojowe, groty oszczepów i krzemienne sztylety, rozpryskiwały się odłamki krzemienia, zieleńca i węzowca, a ciężka, kamienna siekierka głuchym uderzeniem rozbijała czaszki i ciała trafionych. I kiedy już bój rozszalał się na dobre, zaczął rozbrzmiewać inny jeszcze ton; dźwięczny, metaliczny śpiew brązowego toporka uderzającego o drewnianą tarczę, świst i syczenie brązowego miecza i sztyletu, które ostro jak błyskawica przecinają powietrze i wycinają otwarte rany w ciałach wroga”. Do analizy stylu pisania Engla przejdziemy przy omawianiu jego dorobku naukowego, tymczasem wróćmy do faktów bezpośrednio dotyczących biografii tego badacza.

W wolnym czasie podjął przerwane wojną studia, pogłębiając wiedzę z dziedziny prahistorii i nauk przyrodniczych. Od października 1925 r. zarządzał samodzielnie — jako wolontariusz — Oddziałem Prahistorii Muzeum Przyrodniczo-Krajoznawczego w Magdeburgu. Do lata 1927 r. poddał gruntownej reorganizacji Dział Epoki Kamienia tej placówki. W październiku tego roku władze miasta Magdeburg zleciły mu dalszą reorganizację magazynów archeologicznych oraz przygotowanie konferencji prahistorycznej, która miała się odbyć w tym mieście. Wtedy zatrudniony też został w magdeburskim muzeum na stanowisku naukowego pracownika pomocniczego.

2 lipca 1925 r. Carl Engel ożenił się z Irmgard Doenitz (ur. 18 sierpnia 1902 r. w Berlinie), która pochodziła z Gommern z rodziny o tradycjach drukarskich. Ich małżeństwo nie doczekało się potomstwa.

---

3 C. Engel, *Bilder aus der Vorzeit an der mittleren Elbe*, Bd. 1: *Steinzeit und Bronzezeit*, Burg 1930.

Aby skończyć studia, Engel zapisał się jako słuchacz semestru zimowego 1927/1928 Uniwersytetu w Tybindze, by od semestru letniego 1928 r. immatrykulować się jako student nauk przyrodniczych.

Po powrocie z wojny zwiedzał liczne muzea i wykopaliska. Starał się przy tym wypracować sobie pogląd na prehistorię obszaru środkowej Łaby i rejonów z nim sąsiadujących. Przy tej okazji prowadził szczególnie wnikliwe studia nad kulturami młodszej epoki kamienia w dorzeczu środkowej Łaby, których rezultaty przedstawił w pracy *Die jungsteinzeitliche Kulturen im Mittelgebiet*, będącej przedmiotem jego rozprawy doktorskiej. Praca została obroniona 25 lipca 1928 r. na Wydziale Nauk Przyrodniczych Uniwersytetu w Tybindze, pod kierunkiem prof. Richarda Rudolfa Schmidta⁴.

Podczas pobytu w Tübingen nawiązał przyjacielskie stosunki z pochodzącym z Siedmiogrodu doc. Hansem Reinerthem, który po kilku latach został następcą prof. Gustafa Kossinny na stanowisku dyrektora Katedry Prahistorii Niemiec Uniwersytetu w Berlinie. Reinertha wybrano również na przewodniczącego Gesellschaft für Deutsche Vorgeschichte, które po reorganizacji przyjęło nazwę Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte. Zażyła znajomość z tym archeologiem miała znaczący wpływ na dalszą karierę Engla.

Podczas wspomnianej już konferencji prahistorycznej w Magdeburgu, w 1928 r. Gustaf Kossinna pozytywnie ocenił organizacyjne i naukowe osiągnięcia Engla, proponując zlecenie mu utworzenia w tym mieście — drugiego obok Halle — Prowincjonalnego Muzeum Archeologicznego dla Saksonii. Mimo protekcji Kossinny Engel nie otrzymał jednak stałej posady w magdebur-skim muzeum.

Niepowodzenie to sprawiło, że przeniósł się do Królewca, gdzie 1 kwietnia 1929 r. zatrudniony został jako asystent naukowy w Muzeum Prussia⁵. Dyrektor tej instytucji Wilhelm Gaerte powierzył mu obowiązki związane z ochroną i konserwacją zabytków archeologicznych całego obszaru Prus Wschodnich. Engel nie ograniczył się jednak tylko do działalności konserwatorskiej. Oprócz licznych badań wykopaliskowych — ratowniczych i planowych — dużo publikował w czasopismach specjalistycznych i popularnonaukowych. Mimo krótkiego, zaledwie sześcioletniego okresu działalności w Prusach Wschodnich, przeprowadził badania kilkunastu stanowisk archeologicznych, głównie cmentarzysk płaskich i kurhanowych, a także osiedli z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Wymienić wśród nich można obiekty w: Dąbrówce, Dudce i Pustnikach (badane w 1929 r.), Nowosielowie, Sosnowce i b. Warnicker Forst (1930), Olieniewie (1931), Biskupcu, Dziadyku, Krzyżewie, Przezmarku, Śliwie (1932), Pietrzwałdzie (1933) oraz Łępnie i Mostkowie (1934). Większość tych wykopalisk miała charakter krótkich prac ratowniczych, niemniej niektóre były badaniami planowymi, zakrojonymi na szeroką skalę.

Największym przedsięwzięciem badawczym Engla było przeprowadzenie w latach 1929—1931 prac wykopaliskowych cmentarzyska w Rzewskoje (b. Linkuhnen), położonego 10 km na południowy zachód od Tylży. Nekropola

4 J. Beran, *Carl Engel 1895—1947*, Ausgrabungen und Funde, 1995, Bd. 40, s. 323.

5 W. La Baume, op. cit., ss. 279—280.

ta, datowana na VII—XII w. charakteryzowała się swoistym usytuowaniem grobów. Mianowicie, układały się one w trzech warstwach:

— najniżej (na głębokości 120—90 cm) znajdowały się pochówki szkieletowe z VII—VIII w.;

— na głębokości 90—60 cm wystąpiła warstwa grobów ciałałpalnych datowanych na schyłek VIII—X w.;

— najpłycej (na poziomie 60—30 cm) znajdowały się pochówki ciałałpalne z XI—XII w.

Dzięki sprzyjającym ukladom stratygraficznym i dokładności badań udało się Englowi uściślić datowanie poszczególnych faz okresu wczesnośredniowiecznego. Cmentarzysko to wyróżniało się też niezwykle bogactwem wyposażenia grobowego, co jest charakterystyczne dla kultury dolnoniemieńskiej. I tak, tylko ze stu pochówków odkrytych w 1929 r. pozyskano zabytki brązowe i żelazne o łącznej wadze 275 kg⁶. Pozwoliło to opracować typologię określonych form wytworów metalowych występujących w poszczególnych warstwach tej nekropoli.

Szeroki zakres miały również badania, które prowadził Engel na pruskim grodzisku w b. Kringitten na Sambii⁷, nekropoli z wczesnej epoki żelaza i okresu rzymskiego w Łuninie (b. Sanditten) u ujścia Łyny do Pregoly⁸ oraz cmentarzysku z okresu wpływów rzymskich w Tomarynach koło Gietrzwałdu⁹.

W większości tych badań brał udział w charakterze rysownika Fritz Jaensch, który przybył do Królewca z Magdeburga wraz z Englem. Jaensch był autorem ilustracji w prawie wszystkich publikacjach Carla Engla. Zatrudniony został w Muzeum Prussia jako dokumentalista i rysownik. Uczestniczył w licznych wykopaliskach prowadzonych przez to muzeum w charakterze technicznego współpracownika i asystenta, a w czasie II wojny światowej prowadził nawet samodzielne badania terenowe.

Wyniki większości swych badań wykopaliskowych Engel ogłosił drukiem w „Altpreußen”, „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia”, „Mannus. Zeitschrift für Vorgeschichte”, „Elbinger Jahrbuch” oraz w „Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit”. Wśród opracowań problemowych szczególnie ważne są rozprawy poświęcone kurhanom z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, w tym pierwsza klasyfikacja pochówków kurhanowych oparta głównie na wynikach własnych badań¹⁰, a także artykuł omawiający kurhany wschodniomazurskie¹¹. Z innych, ważniejszych publikacji Engla wymienić można pierwszą (i jedyną dotąd) syntezę pradziejów Mierzei Kurońskiej¹², opracowania analizujące

6 C. Engel, *Beiträge zur Gliederung des jüngsten heidnischen Zeitalters in Ostpreußen*, w: *Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum*, Ryga 1931, ss. 314—315.

7 C. Engel, *Die „Schwedenschanze“ von Kringitten*, *Kr. Fischhausen*, *Elbinger Jahrbuch. Zeitschrift der Elbinger Altertumsgesellschaft und der städtischen Sammlungen zu Elbing*, 1938, H. 15, ss. 156—168.

8 C. Engel, *Das Gräberfeld von Sanditten*, *Kr. Wehlau*, *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia*, Königsberg, 1931, Bd. 29, ss. 47—64.

9 C. Engel, *Das gotische Gräberfeld von Thomareinen*, *Kr. Osterode*, *Altpreußen*, Königsberg, Bd. 1, ss. 94—97.

10 C. Engel, *Zur Bauart und Chronologie der ostpreußischen Hügelgräber*, *Mannus. Zeitschrift für Vorgeschichte*, Leipzig, 1931, Bd. 8, ss. 41—54.

11 C. Engel, *Die ostmasurischen Hügelgräber*, *Unser Masurenland*, Lyck, 1931, nr 5, ss. 18—20.

12 C. Engel, *Zur Vorgeschichte der Kurischen Nehrung*, *Mannus. Zeitschrift für Vorgeschichte*, Leipzig, 1931, Bd. 8, ss. 97—121.

sytuację kulturową ziem pruskich w okresie wpływów rzymskich¹³ i wczesnym średniowieczu¹⁴ oraz artykuł, w którym uzasadnił szczególną rolę Półwyspu Sambijskiego w pradziejach i wczesnej historii ziem położonych u południowo-wschodnich wybrzeży Bałtyku¹⁵. Dla wewnętrznej periodyzacji okresu wczesno-średniowiecznego tego obszaru kluczowe znaczenie ma obszerny artykuł przygotowany w oparciu o wyniki — wspomnianych już — badań cmentarzyska w Rzewskoje (b. Linkuhnen), zreferowany przez badacza na II Międzynarodowym Kongresie Archeologów Bałtyjskich, który odbył się w 1930 r. w Rydze¹⁶. Carl Engel jest też autorem trzech pozycji książkowych, w tym obszernej syntezy pradziejów ziem pruskich (ukazał się tylko pierwszy tom tego dzieła, obejmujący przedział czasowy od środkowej epoki kamienia do młodszego okresu przedrzymskiego)¹⁷, popularnonaukowej pracy o prahistorii tych ziem¹⁸ oraz przygotowanego wspólnie z Wolfgangiem La Baume atlasu archeologicznego Prus Wschodnich i Zachodnich, Pomorza oraz Wielkopolski¹⁹. Atlas ów stanowił podsumowanie ówczesnego stanu badań nad rozwojem kultury i osadnictwa od epoki kamienia po wczesne średniowiecze rozległego obszaru u południowego i południowo-wschodniego wybrzeża Bałtyku. Engel jest również autorem prawie stu artykułów, które opublikowane zostały w czasopiśmie popularnonaukowych (np. „Forschungen und Fortschritte”, „Germanen — Erbe”, „Monatsschrift für Deutsche Vorgeschichte”, „Kosmos”, „Umschau”), regionalnych („Natanger Heimatkalender für die Kreise Heiligenbeil und Pr. Eylau” oraz „Unser Masurenland”), a także w prasie codziennej, m.in. w „Unsere Heimat”. Przy analizie stylu pisania Engla zwraca uwagę — wspomniany już — emocjonalny sposób wyrażania myśli. Nawiązywał on z zamiłowaniem do charakterystyki źródeł archeologicznych pod względem kulturowym, przyrodniczym i geograficznym, np. z upodobaniem do impresjonistycznych opisów krajobrazu²⁰. Ten specyficzny, romantyczny styl pisania Engla sprawiał, że nawet jego specjalistyczne publikacje pozbawione są z reguły suchej i bezbarwnej naukowości. Ogółem jest on autorem co najmniej stu czterdziestu publikacji, z których większość dotyczy pradziejów i wczesnej historii ziem zachodniobałtyjskich.

W 1933 r. Carl Engel przeznaczył urlop na reorganizację wystawy archeologicznej w Muzeum Katedralnym w Rydze. Zredagował też przewodnik po tym muzeum, w którym przedstawił zarys pradziejów i wczesnej historii obszaru wschodniobałtyckiego²¹.

13 C. Engel, *Die kaiserzeitlichen Kulturgruppen zwischen Weichsel und finnischem Meerbusen und ihr Verhältnis zueinander*, Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, Königsberg, 1933, Bd. 30, ss. 261—286.

14 C. Engel, *Das jüngste heidnische Zeitalter in Masuren*, Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, Königsberg, 1939, Bd. 33, ss. 41—57.

15 C. Engel, *Das Samland als altbaltisches Kulturzentrum und seine vorgeschichtlichen Beziehungen zu den Nachbargebieten*, Altpreußische Beiträge, Königsberg, 1933, ss. 182—208.

16 C. Engel, *Beiträge zur Gliederung*, ss. 313—336.

17 C. Engel, *Vorgeschichte der altpreußischen Stämme*, Königsberg 1935.

18 C. Engel, *Aus ostpreußischer Vorzeit*, Königsberg 1935.

19 C. Engel, W. La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit in Preußenlande. Atlas des Ost- und Westpreußischen Landesgeschichte*, Königsberg 1937.

20 C. Engel (bearb. von R. Grenz), *Typen ostpreußischer Hügelgräber*, Neumünster 1962, ss. 34—35.

21 C. Engel, *Führer durch die vorgeschichtliche Sammlung des Dommuseums Riga*, Ryga 1933.

W przededniu swoich trzydziestych dziewiątych urodzin powołany został jako docent do powstałego właśnie Instytutu im. J. G. Herdera w Rydze — niemieckiej uczelni w stolicy Republiki Łotewskiej. 15 października 1935 r. mianowany został jej profesorem nadzwyczajnym, a po niespełna dwóch latach (6 września 1937 r.) profesorem zwyczajnym. Do tak szybkiej kariery zawodowej przyczynił się najpewniej nie tylko jego niepodważalny dorobek naukowy, lecz również zażyła znajomość z Hansem Reinerthem (w naukowych sporach toczących się wśród archeologów niemieckich Engel popierał zazwyczaj Reinertha), na co zwracano uwagę już wyżej. Wkrótce zresztą Reinerth proponował Englowi profesury na uniwersytetach w Lipsku i w Greifswaldzie. Od 1936 r. działał również w ośrodku szkoleniowym dla narodowosocjalistycznej kadry kierowniczej w Falkenburgu (na Pomorzu Zaodrzańskim), gdzie pełnił obowiązki Bereitschaftsführera i głównego wykładowcy prahistorii.

Od grudnia 1938 r. prowadził w zastępstwie zmarłego Wilhelma Petzscha wykłady na Uniwersytecie im. Ernsta Moritza Arndta w Greifswaldzie, gdzie w roku następnym objął profesurę²². Przez cały czas pracował ponadto w Rydze oraz Falkenburgu. Wiążąc swoje dalsze plany życiowe z Greifswaldem, rozpoczął na jego przedmieściach, w obecnej dzielnicy Eldena, budowę domu.

Mimo natłoku zajęć był też odpowiedzialny za ochronę zabytków archeologicznych na Pomorzu Zachodnim i Rugii, pełnił też funkcję kierownika Pomorskiego Muzeum Krajowego w Szczecinie. Znajdował również czas na prace terenowe, m.in. w czerwcu 1939 r. badał cmentarzysko kurhanowe z epoki brązu w Saßnitz na Rugii, a dwa lata później słowiańskie grodzisko w tej miejscowości. Z wszystkich przyjętych na siebie obowiązków wywiązywał się bez zarzutu, do czego przyczyniał się z pewnością fakt, że sypiał tylko cztery godziny na dobę.

Naukowe kontakty z archeologami z państw bałtyckich utrzymywał do 1940 r., czyli aż do aneksji tych krajów przez Związek Radziecki. Podczas zajmowania Litwy i Łotwy przez Armię Czerwoną przebywał na Łotwie, próbując zabezpieczyć(?) zbiory tamtejszych muzeów.

Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej powołany został na stanowisko kierownika Oddziału Prahistorii i Wczesnego Średniowiecza w Komisariacie Rzeszy dla Terenów Wschodnich. Po zajęciu państw bałtyckich i Białorusi przez wojska wehrmachtu starał się podjąć współpracę z tamtejszymi archeologami, dążąc do reaktywowania działalności muzeów i wznowienia prac wykopaliskowych. Ten okres jest bodaj najbardziej kontrowersyjny w całej jego działalności. Zdaniem autora najpełniejszej dotąd biografii Engla — Jonasa Berana — nie można poddać go jednoznacznej ocenie, gdyż z jednej strony uratował liczne zbiory archeologiczne, z drugiej jednak współpracował z wysokimi funkcjonariuszami III Rzeszy, sam będąc urzędnikiem narodowosocjalistycznych władz okupacyjnych.

W 1942 r. został wybrany na rektora Uniwersytetu im. Ernsta Moritza Arndta w Greifswaldzie. Zdając sobie sprawę z niewielkiej rangi uniwersytetu, starał się — mimo wojny — utrzymywać kontakty z instytucjami naukowymi

---

22 W. La Baume, op. cit., ss. 278—279.

państw osi, innych sprzymierzonych z faszystowskimi Niemcami oraz krajów neutralnych, m.in. z: Japonią, Hiszpanią, Norwegią, Szwajcarią i Szwecją. W 1943 r. prowadził wykłady w Bazylei, Bernie, Zurychu, Lund, Sztokholmie i Uppsali, a w marcu 1944 r. w Oslo. Przygotowywał również wyprawę naukową do Hiszpanii (miała się rozpocząć 20 czerwca 1944 r.), która jednak nie doszła do skutku zapewne ze względu na lądowanie aliantów w Normandii²³.

Funkcję rektora uniwersytetu Engel pełnił aż do momentu wkroczenia Armii Czerwonej do Greifswaldu, czyli do kwietnia 1945 r. W odróżnieniu od większości funkcjonariuszy partyjnych i urzędników nie uciekł na Zachód, czując się — zdaniem Berana — odpowiedzialnym za uniwersytet i miasto. Już od stycznia 1945 r. planował poddanie Greifswaldu bez walki, co zaproponował komendantowi miasta płk. Rudolfowi Petershagenowi, mimo że inicjatywa ta kosztowała karą śmierci „za sianie defetyzmu podczas obrony i sprzyjanie wrogowi”. Rozważał nawet możliwość zastrzelenia Kreisleitara i ludzi z jego sztabu, nie chcąc dopuścić do zagłady miasta. Gdy zapadła decyzja o poddaniu Greifswaldu Armii Czerwonej, uczestniczył jako parlamentariusz w rokowaniach kapitulacyjnych.

Od maja Carl Engel rozpoczął przygotowania do wznowienia działalności uniwersytetu. Nie pełnił już wprawdzie funkcji rektora, jednak nadal był kierownikiem Instytutu Prahistorii.

W lecie 1945 r. został nieoczekiwanie aresztowany wraz ze swoją asystentką Liselotte Fixon i osadzony w radzieckim obozie dla internowanych (obóz specjalny NKWD nr 9) w Fünfeichen, koło Neubrandenburga. Mimo starań żony nie udało jej się uzyskać informacji, jakie były bezpośrednie powody aresztowania męża oraz gdzie przebywa. W Fünfeichen internowany był przez kilkanaście miesięcy. Tam też zmarł na tyfus 25 stycznia 1947 r. Wiadomość o jego śmierci dotarła do Greifswaldu dopiero po likwidacji obozu, w 1948 r.

Nie ulega wątpliwości, że Carl Engel był bardzo ambitnym człowiekiem, zdawał sobie przeto sprawę z ponad pięćdziesięciu lat zmarnowanych na udział w wojnie i pobyt w niewoli. Świadomość konieczności nadrabiania straconego czasu stała się zapewne jego obsesją, a potem też chyba nawet stylem życia. Stąd wynikała najprawdopodobniej niezwykła energia, konsekwencja oraz ogromna pracowitość. Dorobek naukowy i fakty z życia Engla przekonują, że był nie tylko wybitnym archeologiem, lecz także doskonałym organizatorem życia naukowego w wielu ośrodkach nie tylko uniwersyteckich. Lektura jego niektórych, również popularnonaukowych artykułów dowodzi rzeczowości autora oraz dużej wiedzy i wyobraźni historycznej.

Publikacje nie dają jednak odpowiedzi na pytanie, jakim w rzeczywistości człowiekiem był Carl Engel? Oportunistą, ślepym zwolennikiem systemu, a może archeologiem, który za wszelką cenę dążył do realizacji swoich naukowych zamierzeń?

---

23 Archiwum Instytutu im. J. G. Herdera — Marburg/Lahn.